

אתר דעת * לימודים * גיליון 19 * תשפ"ג * 2022/23

אני, אניה ויונה: מבט פרשני לספר יונה
כמפטיר בתפילת המנחה של יום הכיפורים.
ד"ר אברהם מוניץ.
המכללה האקדמית צפת

פתח דבר

השלב הפותח את העלילה מתאר את בריחתו של יונה מהאל. הכתוב לא מוסר לנו כל מידע על האיש לא במקום ולא בזמן פרט לכך שהוא בן אמיתי ותחילת האירוע בנמל יפו (בספר מלכים יש אזכור של יונה בהקשר להשתייכותו השבטית). נקודת המוצא של הסיפור היא הבריחה של יונה תרשישה מלפני האל. שלא כביונה, בנביאים אחרים שסירבו לקבל על עצמם את השליחות הכתוב מוסר לנו פרטים ביוגרפים ואת הסיבות להתנגדותם לקבל את משימת הנבואה. (למשל, משה רבנו וירמיה). נימוקי חז"ל לבחירת ספר יונה בשלמותו כהפטרה באחד מרגעי השיא של יום הכיפורים הם מן המפורסמות ומוסברות מכח עיסוקו ביחסי עבירה, חזרה בתשובה, תפילה, תענית, שק ואפר, צום, רחמים, נחמה ושיבת האל מחרון אפו.

ברוח הקבלה הלוריאנית הגורסת שיש לקרוא גם את הרקע (הלבן) שבין המילים, מבקש הפרוש הנוכחי להציע מבט חודר לתוך הרעיון המרכזי שסביבו מתנהלת העלילה.

האני האישיותי

את העצמי העמוק ביותר של האדם ה"אניות". מילון אבן שושן מגדיר: "אניות תחושת ה'אני' עצמיות".

מדובר באני האישיותי של כל אדם באשר הוא. תכונה זו לא ניתנת להמרה באני אחר. הכוונה לתכונה פנימית חד פעמית מעין "קופסה שחורה" שבתוכה מובנית הנפש של האדם כאינדיבידואל. חשוב להדגיש שהאדם הוא הנפש ולא הגוף ועובדה היא שאנו אומרים יש לי גוף, כלומר לאישיות שלי או לאני (הרוחני) שלי יש ראש, יד ורגל, דירה מכונית וגם גוף¹. נקל להבחין שהשם "יונה" מכיל את עיקרי האותיות של המילים "אני" ו"אניה".

¹ זאת בעקבות ה"קוגיטו" של דקרט, הגיונות. תרגום י. אור. ירושלים: מאגנס תשל"ו פרק ב'.

ובכן ה"אני" האישיותי של כל אדם הוא משהו סגור באופן מוחלט באשר הוא כאינדיבידואל לא מוכן בשום פנים להתחלף באני אחר. יעקב קלצקין הוגה דעות בן תחילת המאה ה-20 מתאר בספרו את "האני" כמשהו שמוכן להחליף את התכנים של עצמו אך לא את עצמו כלומר, האניות סגורה כלפי חוץ.² למשל, אם אני רוצה להיות הרמב"ם או הרבי מלובביץ או איינשטיין הכוונה שאני רק רוצה להידמות להם, לקבל מהם את התכונות הטובות או את הידע אבל לא להיות במקום האישיותי החד-פעמי שלהם, לא אחד מהם ולא משהו אחר מאשר "אני". כאן מצטיירת לעינינו בברור תכונה נפשית (או פסיכולוגית, אם תרצה), האניות היא משהו סגור ובלתי חליף בחד פעמיותו. ומן ה"אניות" של יונה למפגש עם האניה שאליה ירד לברוח תרשישה.

האני והאניה

מה המשמעות של המושג "אניה"? מקור המילה בערבית "אינאא" וקדם לה באכדית אוגריתית "אנו" שפרושו כלי קיבול.

לאניה אין פתחים לפחות עד מעל לקו המים אין. האניה כמו האניות האישיותית היא כלי קיבול עצמי הסגור כלפי חוץ. כל פתח באוניה ככלי צף ונפרד בישותו מהסביבה המאיימת יוביל לטביעתו ולביטול ישותו המיוחדת בסביבה שמחוץ לאניותו, לשון אחרת: ביטול עצמיותו בסביבתו בדומה לאני האישיותי המסוגר והבלתי חליף. גם במקרה שהאדם מאוס על עצמו ומבקש להיות אחר ממה שהוא עכשיו, הוא לא מבקש להסתלק מעצמו ולהתהפך לאחר, אלא מבקש להתמיד בהווייתו האניית (הפרסונלית) ותוך כדי כך לתקן ולהשביח חלק ממידותיו-תכונותיו העכשוויות, בשום פנים אין הוא רוצה להתגלגל בנשמתם של אחרים.³

שלוש פעמים מופיעה המילה "אניה" בספר יונה; 1. יונה מצא אניה ביפו שיעדה תרשישה, 2. "האניה חישבה להישבר" מהסערה שהאל הטיל בים, 3. הכלים שהטילו המלחים אל הים כדי להקל על "האניה". מייד שנעלמה המילה "אניה" מן הטקסט יורד יונה אל ירכתי "הספינה" נשכב ונרדם. האניה, וכמוה האני, סופנת (מלשון ספינה) בתוכה מטענים שונים ובמקרה זה את יונה הבורח (אולי כסרבן חוטא).

האניה/ספינה כמטפורה מבטאת את האני האישיותי העמוק ביותר הבלתי ניתן להמרה של האדם. הכלים שזרקו המלחים מהאניה בשעת הסערה משום שמאיימים על קיומה, מבטאים גם הם מטפורה חומרית של החטאים, הבורות והדברים הלא רצויים באניות של העצמי האנושי המאיימים על קיומו. אלה מקבלים ממד מוחשי בין הערבים ולקראת החתימה של יום הדין. גם יונה הבורח הוא בבחינת מטען לא רצוי שנזרק לים בהמשך.

"והאניה חישבה להישבר" הסער הגדול שהטיל האל בים מבטא את יום הכיפורים. מדובר ביום סוער וגועש כים המאיים לשבר את הספינה וככזה גם נסער בתודעת האדם. יום שבו כל "אני" עושה את חשבון הנפש האישיותי והעמוק ביותר שלו כדי להישאר שלם וללא סדקים או שברים. האני

² י. קלצקין. ילקוט מסות, 1966 ירושלים: יחדיו. עמ' 57, 58.

³ שם, קלצקין.

מוכן להשליך מתוך עצמו מרכיבים מנטליים מפריעים ומיותרים ואף להחליפם במעשים טובים כדי לשמר את קיומה של ה"אניות" העצמית כמשהו טוב יותר.

היעלמות "האניה" מן הטקסט המקראי והופעת המילה "ספינה" יוצרת קוים ברורים יותר בתמונת העלילה. "ספינה" מלשון "ספון" (חבוי) מצפינה בתוכה מתחת לסיפון דברים הסמויים לצופה מן החוץ. למרות שהיא סגורה הרמטית כלפי חוץ, עד מעל הסיפון, היא בנויה כמיכל ומוכנה לקבל לתוכה מטענים/תכנים חדשים וככזו משקפת את ה"אני" הבלתי חליף כמיכל מסוגר בהיבט האישייתי. הקריאה של רב החובל "מה לך נרדם קום קרא אל אלוהיך" מבטאת את האזעקה של יום הכיפורים הבאה לנפש מן החוץ. יונה, וכמוהו כל אחד מאתנו, מצוי בתוך הכלא של עצמו וככזה הוא עסוק בבריחה המגוננת על האני שלו מפני הגורמים החיצוניים (השליחות במקרה זה). שהרי יונה ידע שהאל כל יודע ומצוי בכל מקום. אך כפי שאומרים חז"ל "אין החבוש מוציא עצמו מבית האסורים" (בבלי, מסכת ברכות) הוא זקוק למישהו חיצוני שישלוף אותו מהכלא הזה. כך הוא יוצא מהכלא של עצמו ומבין שכבורח הוא מהווה מטען בלתי רצוי ב"אניות" של האניה ומבקש שישליכהו לים. כתוצאה מ"ניקוי" האניה מהמטען הלא רצוי הזה היא נשארת שלמה באניותה. שלמותה מהווה כאן מטפורה לאני שלו, לאחר שסילק מירכתי ספיניותו האישייות תכנים של אי הבנה בדבר מקומו ומציאותו במרחב ובזמן. הוא התעורר מתרדמתו, משמע ש"כאני" הגיע להבנה בדבר שליחותו.

האני הנפתח לסביבתו

מכאן, ממעי הדג, מתחיל אותו ה"אני" את דרכו והפעם עם תכנים חדשים - האני המתוקן יוצא לדרך חדשה של השלמה עם השליחות להצלת למעלה משתים עשרה אלף בני אדם בנוסף לבהמות ובעלי חיים, מעשי ידיו של שולחו והפעם לא עם רוח גדולה וסער גדול כבורח אלא ברוגע ועם "רוח קדים חרישית" (פרק ד' פסוק ח').

השלב השני של העלילה הופעת הדג או הדגה⁴ ובליעתו/ה את יונה. בניגוד לאניה ממנה נזרק יונה החוטא, הדג הענקי שזימן האל לבלוע את יונה משוטט בים פעור פה. בנתיב שיוטו מסמל גם הוא ישות מסוגרת כלפי העולם החיצון (הים) אך פתוח לקבל תכנים חדשים. שלושת הימים במעמקי המצולה במעי הדג היו ימים של תפילה תחנונים ובקשת מחילה. כשהוא עטוף בחמצן שבמעי הדג אומר יונה "בהתעטף עלי נפשי את ה' זכרתי". זה בדיוק מה שמתרחש בבית הכנסת ביום הכיפורים. הדג מסמל את בית הכנסת, הגנה כלפי חוץ ובתוכו תנועת הנפש אל היעד.

המשמעות העמוקה של התעטפות הנפש ביום הכיפורים בבית הכנסת כאשר היהודי עטוף בטלית ובציבור המתפללים היא המגננה על האניות שלו. האניות של המתפלל (בבחינת בהתעטף עליו רוח) בבית הכנסת, דומה לשל יונה במעי הדג, היא הפתיחות שאותה ביקש יונה בתפילתו. עתה, בהתעטף

⁴ הלווייתן, המכונה דג, הוא יונק בעל ריאות הזקוק לחמצן ומדי פעם הוא עולה לפני הים לנשום ולפלוט.

וכו' מבין יונה כי הבריחה הייתה בעתות דכדוך וחולשה פנימית.⁵ כשיונה עטוף פיזית ומבודד במעי הדג הוא זכה להשלים את תמונת "האניות" שהיא בעצם חולשה. בשיא חולשתו זו הגיע להכרה ולהבנה ששליחות, באמצעות תכנים שיושמו בפיו כנבואה, לא יגרמו לשינוי בבסיס האישיותי "האניות" שלו. המפגשים שלו עם גורמים חומריים סגורים כלפי חוץ מסמלים את המוכנות לקבל לתוכם תכנים מבחוץ (האניה בקבלת המטען והדג בבליעה) ולמד שלא פגיעה באניותם. התפילה של יונה היא היפתחות כלפי חוץ. הוא, ורק הוא, האני כמטען שלילי ומזיק לאניה שנפלט מממנה, נפלט מהדג ליבשה כחיובי בעקבות היפתחות/תפילתו במעי הדג. ניסיונות אלה הטביעו בתודעתו של יונה תובנה של ההשלמה עם שליחותו כאדם בעולם ולא כ"אני" מסוגר במרחב האלוהי האינסופי.

כל אדם הוא שליח

סיפור זה מקפל בתוכו את המסר הקיומי-מוסרי של יום הכיפורים. המסר שמעבירה העלילה לקורא/מאזין המתפלל בהתעטף עליו נפשו על סף נעילת יום הדין עטוף בקדושה ובהרגשת פתיחות עם כל ציבור ה"אניים" בבית הכנסת.

⁵ לפי פרוש הרש"ר "התעטפות הנפש" רחש הלב המתאר חולשה פנימית. (רבי שמשון רפאל הירש. המאה ה-19 למניינם רב ראשי בגרמניה מכונה הרמב"ם של האשכנזים). ברוח זו נוקט גם פרוש קורן למשפט, "בהתעטף עלי רוחי" בתהילים קמ"ב ד'.